

EARLY GAZE

Ongeziene fotografie uit de 19de eeuw

Early Gaze werpt een frisse blik op de opkomst van de fotografie in het 19de-eeuwse België.

In 1839 veranderde de wereld voorgoed door de uitvinding van de fotografie. Voor het eerst was het mogelijk om de werkelijkheid vast te leggen met behulp van licht. Terwijl Frankrijk en Engeland deze revolutionaire techniek introduceerden, volgde België op de voet.

In het jonge België – onafhankelijk sinds 1830 – ging de fotografie al snel een belangrijke rol spelen in het vormgeven van een nationale identiteit. Belgische pioniers omarmden het nieuwe medium en legden mensen, steden, landschappen en historische gebeurtenissen vast. Maar wat zij buiten beeld lieten, vertelt je minstens evenveel. Niet iedereen had toegang tot de fotografie en juist daardoor leggen foto's ook de 19de-eeuwse machtsverhoudingen bloot.

De afgelopen jaren kwamen tal van onbekende beelden en verhalen aan het licht. Tegelijk veranderde het denken over fotografie en erfgoed. *Early Gaze* heeft aandacht voor de vragen die de foto's vandaag oproepen. Wie is er afgebeeld en wie niet? Wie maakte de foto's? En waarom? Welke foto's zijn bewaard? Want één ding werd al heel snel duidelijk: fotografie was meer dan een technische nieuwigheid. Het is een manier van kijken, vastleggen en herinneren.

In deze tentoonstelling zie je zeldzame en nooit eerder getoonde beelden, originele camera's en de vroegste fotografische technieken. Thema's als kunst, wetenschap, reportage, propaganda en koloniale beeldvorming tonen de veelzijdigheid en macht van fotografie.

Early Gaze nodigt je uit om de eerste zestig jaar van de Belgische fotografie te ontdekken, niet als een afgesloten hoofdstuk, maar als een verhaal dat blijft evolueren.

1. EEN MAGISCH MOMENT

De uitvinding van de fotografie in 1839 was een magische gebeurtenis: voor het eerst kon je een moment uit het leven echt vastleggen!

Er ontstonden in deze periode in Frankrijk en Engeland twee verschillende technieken. De Fransman Louis-Jacques-Mandé Daguerre ontwikkelde de daguerreotypie: een uniek beeld op een metalen plaat. In Engeland bedacht William Henry Fox Talbot de calotypie: een negatief-positiefprocedé op papier.

Niet alleen de techniek verschilde, maar ook de manier waarop de uitvindingen in de markt werden gezet. Daguerre was een slimme zakenman. Hij verspreidde meteen een handleiding, waardoor de techniek snel werd opgepikt. Talbot koos voor een octrooi: wie zijn methode wilde gebruiken, moest betalen. Dat maakte de calotypie minder populair.

In België sloeg vooral de daguerreotypie onmiddellijk aan. Helaas gingen de meeste vroege foto's verloren en bleven slechts enkele voorbeelden bewaard, waaronder twee daguerreotypieën van de Sint-Niklaaskerk in Gent, gemaakt door François Braga en Joseph Pelizzaro.

2. VAN EXPERIMENT TOT INDUSTRIE

De fotografie evolueerde razendsnel in de 19de eeuw: van experiment tot ambacht, van atelier naar industrie.

In de pioniersjaren (1839–1842) was fotografie duur, technisch complex en soms gevaarlijk door het gebruik van chemische stoffen. Wetenschappers, kunstenaars en optici experimenteerden ermee, presenteerden hun resultaten aan academies en vroegen patenten aan.

Vanaf 1842 ontstond een nieuw beroep: de portretfotograaf. Vele graveurs en miniatuurschilders stapten over op de fotografie door de grote vraag naar portretten.

De meesten hadden nog geen vaste fotostudio maar trokken rond. Rond 1850 maakten nieuwe technieken, zoals de natte collodiumplaten en de carte de visite, het medium betaalbaarder en populairder. Het aantal fotostudio's – zowel eenmansbedrijfjes als grotere ateliers – steeg daarna snel. Het beroep bood velen financiële onafhankelijkheid en de kans

om te klimmen op de sociale ladder. Ook vrouwen waren actief, al bleven ze vaak onzichtbaar of werkten ze onder hun initialen.

Tegen het einde van de eeuw werd de fotografie een moderne industrie. Belgische pioniers hadden internationaal succes met hun kant-en-klaarfotomateriaal. Met de komst van eenvoudige toestellen van Kodak en Van Neck konden ook amateurs hun leven vastleggen. Fotografie werd een alledaags en persoonlijk medium.

Rondtrekkende fotografen

In de beginjaren van de fotografie trokken veel portretfotografen van stad tot stad. Er waren nog te weinig klanten om een vaste studio te openen. De fotografen adverteerden in kranten en vermeldde wanneer ze op een bepaalde plek of hotel verbleven. Vaak kwamen deze pioniers uit het buitenland. Zo was Madame Guyard een rondreizende daguerreotypiste. In haar advertenties wekte ze de indruk dat ze een Parisienne was. Maar eigenlijk kwam ze uit Brussel en heette ze Elisabeth Vandenplas. Wilde ze met haar Franse naam en de verwijzing naar Parijs haar geloofwaardigheid als fotograaf vergroten?

De carte de visite zorgt voor democratisering

In de tweede helft van de 19de eeuw onderging de fotografie een grote verandering. In 1854 introduceerde de Fransman André-Adolphe-Eugène Disdéri de carte de visite: een klein portretformaat (6 bij 9 cm) op karton. Hij ontwierp een camera met meerdere lenzen waarmee je verschillende opnamen op één plaat kon registreren. De foto's werden versneden en afzonderlijk op karton gelijmd: zo had je meerdere poses voor de prijs van één opname. Op de achterkant stond de naam en specialisatie van de fotograaf. De carte de visite maakte de portretfotografie sneller, goedkoper en toegankelijker, vooral voor de middenklasse. Het verzamelen van deze portretten van familie, vrienden of bekenden groeide uit tot een ware rage. In België werden talloze commerciële portretstudio's opgericht, zoals die van Adèle Daams, Ghémar Frères en François Deron.

Belgische camerabouwers

In de laatste decennia van de 19de eeuw kende België een kleinschalige, ambachtelijke cameraproductie. Belgische fabrikanten, vaak meubelmakers, maakten lokaal camera's en importeerden ook buitenlandse modellen. Frankrijk, Engeland en Duitsland domineerden de markt maar ook België telde enkele bekende namen, zoals Van Neck (Antwerpen), de gebroeders Drayé (Merksem), Le Docte (Brussel) en Hofmans (Elsene). Deze

cameraproductie was echter van korte duur. Rond 1900 maakte de toenemende buitenlandse concurrentie een einde aan deze Belgische fabricage.

Foto-industrie

Aanvankelijk was België vooral een consument van fotografische technologie. Tussen 1879 en 1900 ontstonden onder andere in Gent, Kortrijk en Brussel kleine fotochemische bedrijven. Slechts enkele ondernemingen, zoals die van Van Monckhoven en Beernaert Dry Plate uit Gent en die van Lieven Gevaert uit Antwerpen, wisten echt door te breken. Zij speelden in op de groeiende vraag van professionele en amateurfotografen naar snellere en gebruiksvriendelijkere opnamemethodes, zoals droge gelatineglasplaten, optica, lichtgevoelige emulsies en fotopapier.

Eerste vrouwelijke fotostudio: Dorothée Detournay

Dorothée J. Louise Detournay opende in 1864 een eigen fotostudio in Brussel, wat uitzonderlijk was voor een vrouw. Ze stond zelf achter de camera en specialiseerde zich in damesportretten: een unieke verkoopstrategie die ze ook benadrukte in advertenties. Na haar huwelijk met Henri Dupont werkte ze in studio Dupont, soms vermeld als ‘Mr & Mme Henri Dupont’. Na hun scheiding in 1877 bleef ze actief, samen met haar zoon Georges Dupont. Ze pionierde met elektrische verlichting voor haar foto's en exposeerde hiermee op verschillende tentoonstellingen.

Gevaert Photo-Producten N.V.

De jonge Lieven Gevaert begon in 1882 te werken in de lijstenmakerij van zijn moeder, Maria-Theresia Bruynseels. In 1890 openden ze samen een fotostudio in Antwerpen. Geïmporteerd fotopapier was duur en onbetrouwbaar. Daarom startte Gevaert in 1894 met de productie van eigen papier. Zijn eerste product, Calciumpapier, werd meteen een succes. In de decennia nadien volgden tientallen varianten, zoals Blue Star en Gevaluxe, met verschillen in glans, textuur en dikte. Vanuit het kleine atelier groeide Gevaert Photo-Producten N.V. (later Agfa-Gevaert) uit tot een internationale speler die concurreerde met bedrijven als Kodak en Ilford.

3. KLASSE IN BEELD

In de 19de eeuw veranderde de portretkunst ingrijpend met de komst van de fotografie. Aanvankelijk was het een duur en technisch complex medium, enkel toegankelijk voor de adel en de opkomende burgerij. Zakenlieden, industriëlen en juristen lieten zichzelf portretteren of bijvoorbeeld hun kasteeldomeinen vastleggen.

Rond het midden van de eeuw werden overal portretstudio's opgericht die een vaste selectie van poses aanboden aan een groeiende stedelijke middenklasse. De carte de visite maakte het fotografisch portret betaalbaar. De kleine portretjes geven je een goed beeld van de heersende klasse- en gendernormen: waardigheid, elegantie en zelfbeheersing waren belangrijk. Vanaf 1870 bood de ferrotypie ook arbeiders een eerste betaalbare manier om zich te laten fotograferen.

Rond 1890 luidden snapshotfotografie en gebruiksvriendelijke camera's van bedrijven als Kodak en de Belg Van Neck een nieuwe fase in. Amateurfotografen uit de hogere middenklasse legden hun omgeving in informele situaties vast.

Toch bleven bepaalde groepen grotendeels onzichtbaar: mensen van kleur of queer koppels verschenen zelden in beeld. Fotografie legde dus niet alleen herinneringen vast, maar versterkte ook sociale verschillen en ideeën over identiteit.

Stereofotografie

Stereofotografie is een techniek waarbij een camera met twee lenzen op hetzelfde moment twee foto's van een onderwerp maakt vanuit een net iets andere hoek. De camera simuleert de afstand tussen de menselijke ogen. Wanneer je deze foto's bekijkt met een stereokijker, lijkt het beeld diepte te krijgen. Stereokijkers variëren van draagbare modellen tot grote meubelstukken.

Vrije tijd in het familiealbum

Rond 1890 brak een nieuw tijdperk aan met de komst van gebruiksvriendelijke camera's van bedrijven als Kodak en het Belgische Van Neck. Amateurfotografen uit de hogere middenklasse begonnen hun dagelijkse leven vast te leggen: familie-uitstapjes, vakanties en huiselijke taferelen. Kijk bijvoorbeeld naar dit album: het beeld van de fietsende vrouw lijkt zelfs vanop een rijdende fiets genomen. Deze speelse, spontane foto's tonen hoe fotografie voor meer mensen toegankelijk werd. Zo kregen vrije tijd en persoonlijke herinneringen een vaste plaats in het visuele geheugen van het gezin.

Status in het portret

In 19de-eeuwse fotostudio's poseerden klanten zittend of staand, prachtig uitgedost en omringd door props die hun status benadrukten. Poses en attributen waren vaak dezelfde en sterk bepaald door opvattingen over sociale klasse, gender en heersende trends. Mannen en jongens poseerden ernstig met boeken, wandelstokken of een geweer, vrouwen en meisjes in lange jurken met parasols. Afwijkingen, zoals een lach, waren ongepast. Je mocht jezelf tonen, maar binnen de grenzen van het burgerlijk verwachtingspatroon. Het resultaat: statige portretten die leken op schilderijen en de sociale status van de geportretteerde moesten uitstralen.

4. VAN DOCUMENT TOT KUNST

Vanaf het begin zag men de waarde in van fotografie als een veelzijdig hulpmiddel voor kunst en wetenschap. In België speelde het medium al snel een sleutelrol in het systematisch documenteren van erfgoed en kunstobjecten, denk aan middeleeuwse beeldhouwwerken, de Vlaamse primitieven en barokke schilderijen. Er ontstond een kleine maar lucratieve markt voor dit soort kunstreproducties. Ook kunstenaars gebruikten fotografie als hulpmiddel voor schetsen en voorstudies.

Aan het einde van de 19de eeuw ontstond het picturalisme. Deze stroming beschouwde de fotografie als een volwaardige kunstvorm en zocht inspiratie in de schilderkunst. Vooral amateurfotografen uit de hogere burgerij maakten poëtische, dromerige beelden waarin hun persoonlijke expressie centraal stond. Fotografie werd zo een middel om jezelf artistiek én sociaal te presenteren. De aankoop door de Belgische staat van een grote collectie foto's van picturalisten betekende een belangrijk keerpunt in de erkenning van de fotografie als kunstvorm. Het medium, tot dan toe vooral verbonden met industriële kunsten, eiste nu haar plaats op binnen de beeldende kunsten.

Tussen kunst en erotiek

Wat is het verschil tussen naaktstudies voor kunstenaars en erotische naaktfoto's? Tot 1867 verbood het Belgische strafwetboek foto's die de 'goede zeden' schonden. Wat dat precies betekende, was vaag en de grens tussen kunst en erotiek was dun.

Terwijl België in de late 19de eeuw een belangrijke rol in de publicatie van erotische literatuur speelde, kwamen pikante foto's meestal uit Frankrijk. Daarnaast waren er

fotomagazines met naaktmodellen voor kunstenaars. Officieel waren ze bedoeld als hulpmiddel voor schilders, maar ze trokken ook andere lezers aan.

In de loop van de 19de eeuw evolueerden erotische afbeeldingen van een luxeproduct naar iets wat voor een grote groep mensen betaalbaar was.

Picturalisme

De picturalisten zochten met behulp van de fotografie naar een persoonlijke interpretatie van de werkelijkheid. Ze streefden naar harmonie tussen lijn, kleur en sfeer. Zo gebruikten ze procedés als gomodruk, kooldruk of platinadruk voor een schilderachtig effect. De fotograaf behield op die manier de volledige controle: hij kon toonwaarden sturen, details toevoegen of weglaten, en tijdens het afdrukken ingrijpen met penselen, pennen of doezelaars. Vaak drukten de picturalisten af op textuurrijk papier of Japans zijdepapier. Elke foto werd zo een uniek kunstwerk.

5. NATIONALE IDENTITEIT

In het jonge België speelde fotografie een sleutelrol in de weergave van de sociale verhoudingen en het vormen van een nationale identiteit. Foto's van landschappen, monumenten en historische figuren ondersteunden het idee van België als natiestaat met een eigen geschiedenis en erfgoed. Koning Leopold I begreep al vroeg het potentieel van de fotografie om de natie in beeld te brengen, net als andere overheden en instellingen.

Fotografen namen ook zelf initiatief. Ze dienden projectvoorstellen in, vroegen subsidies aan en droegen actief bij aan erfgoedinventarisaties. Terwijl de belangstelling voor het verleden groeide, richtte de lens zich ook op de actualiteit: de modernisering, industriële expansie en veranderende steden.

Industriële fotografie bracht de indrukwekkende infrastructuur in beeld, zoals spoorlijnen en fabrieken. Zulke opnamen benadrukten het imago van België als vooruitstrevende industriestaat. Omdat je foto's gemakkelijk kon reproduceren, verspreidde de fotografie zich snel en werd ze gebruikt voor educatie, promotie en propaganda. Zo kreeg de fotografie verder vorm als een medium dat balanceert tussen vastleggen, verbeelden en beïnvloeden.

Patrimonium door Fierlants' lens

In 1860 kreeg Edmond Fierlants van het Antwerpse stadsbestuur de opdracht om stadsgezichten en monumenten te fotograferen, net voor ingrijpende veranderingen. Later

volgden ook Brussel en Leuven. Fierlants' foto's, vaak op groot formaat, tonen middeleeuwse gebouwen, barokke kerken en bedreigde stadswijken. Met zijn monumentale reeks van 165 beelden groeide Fierlants uit tot een toonaangevende figuur in de Belgische fotografie. Zijn werk sluit aan bij het nationale streven om het historisch erfgoed van Vlaanderen en Brabant te bewaren.

Patrimonium door Radoux' lens

Gilbert Radoux fotografeerde al in 1857 Belgische monumenten met collodiumnegatieven op glas. Recent onderzoek toont dat hij in Gent, Brugge, Leuven en Antwerpen samenwerkte met een fotograaf van de Franse firma Bisson. Hun beelden, met identieke standpunten en details, werden ook in Parijs verspreid. Radoux stopte onverwachts in 1861. Zijn foto's bleven lang technisch ondergewaardeerd, maar vandaag wordt hij beschouwd als een vroege pionier van de Belgische architectuurfotografie.

Britten in België

Onder de eerste fotografen in België (1840–1860) waren er opvallend genoeg heel wat Engelsen en Schotten. Zij bouwden voort op de traditie van reizen en het vastleggen van landschappen en monumenten. Hun beelden weerspiegelen een nostalgisch, middeleeuws België. In 1846 maakte William Henry Fox Talbot in Mechelen de oudst bekende calotypieën van de stad. Egbert Moxham vestigde zich in 1857 in Brugge en maakte er verschillende foto's. Zijn zoutdrukken op decoratieve kartons met gouden rand lijken bedoeld voor de verkoop. Ook Sir William Newton fotografeerde in Brugge.

6. KOLONIALE BLIK EN WERELDTENTOONSTELLINGEN*

De pracht en praal van het jonge België had ook een keerzijde. In 1885 werd Leopold II, koning van België, ook alleenheerser en eigenaar van de Onafhankelijke Congostaat. Fotografie speelde een sleutelrol in de promotie van dit koloniale project. Vooral op de Belgische wereldtentoonstellingen in 1885, 1894 en 1897 werd pijnlijk duidelijk hoe nauw de band was tussen vooruitgangsstreven en kolonialisme.

Op deze internationale tentoonstellingen in Antwerpen en Brussel werden Congolezen zonder hun inspraak tentoongesteld en gefotografeerd in nagebouwde dorpen. Dergelijke koloniale fotografie was niet neutraal: ze weerspiegelt de ongelijkheid en de machtsverhoudingen van het koloniale systeem. De beelden, meestal gemaakt door witte, mannelijke fotografen, bevestigden het idee dat Europa superieur was en reduceerden de geportretteerde Congolezen

tot objecten, ontmenselijkt en zonder enige inspraak. Behalve foto's van Congolezen in koloniale context, werden ook andere mensen van kleur gefotografeerd vanuit een koloniaal perspectief. De opnamen dienden als propaganda voor de zogenaamde 'beschavingsmissie', versterkten racistische stereotypen en legitimeerden de koloniale overheersing.

7. FOTOGRAFIE ALS WETENSCHAPPELIJK INSTRUMENT*

Gedreven door het positivistische denken en het geloof in de vooruitgang, werd fotografie in de 19de eeuw een onmisbaar hulpmiddel voor wetenschappelijke disciplines. Ze gold als objectief bewijs en werd gebruikt voor observatie, classificatie en documentatie. In de geneeskunde hielp fotografie bij het vastleggen van ziektebeelden, chirurgische ingrepen en anatomische afwijkingen. Patiënten verschijnen vaak herkenbaar in beeld zonder toestemming en aandacht voor hun privacy.

De fotomicrografie opende een nieuwe wereld: bacteriën, cellen en weefselstructuren konden nu visueel worden bestudeerd. Ze markeerde het begin van de moderne microbiologie. In de astronomie verving de fotografie het oog van de waarnemer en werden de eerste foto's van de maan gemaakt. Binnen de juridische wereld werd de fotografie vanaf 1860 ingezet voor identificatie en later ook voor het vastleggen van *crime scenes*.

Zo groeide het medium uit tot een krachtig instrument van kennis, controle én macht, maar dit bleef niet zonder ethische gevolgen.

8. FOTOREPORTAGE IN OPMARS

In de loop van de 19de eeuw evolueerde de fotografie tot een techniek waarmee ook bewegende onderwerpen scherp konden worden gefotografeerd. In België documenteerden fotografen uiteenlopende onderwerpen: processies, rampen, volksfeesten en technologische spektakels zoals ballonvaarten.

Aanvankelijk waren de mogelijkheden beperkt door de lange belichtingstijden en omslachtige methodes, zoals het natte collodiumproces. Rond 1870 brachten nieuwe technieken meer snelheid en flexibiliteit. Zo betekende de introductie van het gelatinenegatief op glas in 1871 een belangrijk keerpunt: je kon de plaat vooraf prepareren en achteraf ontwikkelen. Dankzij deze uitvinding konden fotografen dynamischer werken.

Tegen 1900 werd de fotografie mobieler en sneller en kreeg ze een vaste plek in de geïllustreerde pers. Vanaf circa 1885 vervingen fotomechanische technieken, zoals de reliëfdruk, steeds vaker tekeningen. Hierdoor konden beeld en tekst gelijktijdig worden gedrukt. Zo werd de fotografie een modern communicatiemiddel, een evolutie die een blijvende invloed had op zowel de journalistiek als onze visuele cultuur.

***Trigger Warning bij expo**

Deze tentoonstelling behandelt enkele thema's met gevoelige en confronterende beelden. Zo zie je bijvoorbeeld foto's van overleden personen, medische opnamen en foto's van mensen van kleur in een ontmenselijkende koloniale context. Deze beelden kunnen als verontrustend, schokkend en gewelddadig ervaren worden.

Aan het begin van die thema's zullen we je waarschuwen wanneer deze foto's getoond worden. De keuze om deze te bekijken is volledig aan jou als bezoeker.

Waarom tonen we deze beelden?

FOMU wil duidelijk maken hoe fotografie onze blik op de wereld heeft gevormd en blijft vormen. Deze beelden maken deel uit van een bredere geschiedenis waarbij fotografie ook werd ingezet als propagandamiddel en wetenschappelijk instrument. We trachten zoveel mogelijk context te geven bij de foto's en documenten, en ze niet puur als esthetische objecten te tonen.